

BİLGİ TOPLUMU: UZUN İNCE BİR YOL

İsmail DOĞAN*

INFORMATION SOCIETY: A LONG NARROW PATH

Abstract

“Information Society”, as a model, is the concept that came into being as the production of the individual in his efforts to overcome the barriers put in front of him by the industrial society in the experience of the western world. Since this model came into being in the process of development of the western world, to what extent could the societies that are completely different from the other societies in the western civilization, really aim this information society?

Would it not be a contradiction if the societies that have never gone through the process of change, which the other western societies experienced in the past, could ever try to arrive at such an information society?

It this study, by means of the question posed above, the probability of putting this model into practice or getting it to come true in Turkiye is being discussed.

It goes without saying that there quite a many advantages and disadvantages of such a society if it ever aimed at in Turkiye. The only handicap that Turkiye has that she has never experienced the process of change that western world underwent.

When it comes to speaking of potential advantages and also disadvantages of Turkiye, she is absolutely optimistic about future interns of her effectiveness and functions in the economic and political circles. The only factor that might ever prevent this country from evolving into the information society is her own traditions based on the information and culture handed over from generation to generation throughout the history of the nation before the proclamation of republic. Desire and excitement that

* Yrd. Doç. Dr. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı.

Türkiye may ever cause to arise in the hearts of the young by holding fast to the roots of the whole nation play the most important role in the process of acquiring an entity that fits right in such an information society.

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde dünyada gelişen toplumsal olaylar iki kavramı önemle gündeme getirmiştir: "İkibinli yıllar" ve "Bilgi Toplumu". Bunlardan "ikibinli yıllar" yüzyılın sonu ile yeni bir başlangıcın doğal bir ifadesi olarak düşünülebilir. Ancak, bu gelişmeye insan ve toplumların yaklaşımlarıdır ki 'doğal' olanı, 'olağanüstü'lüğe' dönüştürmektedir. Kuşkusuz burada dönüşümün bu yeni devresinden toplumsal beklentilerin yüksekliği kastedilmektedir. Yaşanmamış, hayata geçirilmemiş tüm beklenti ve umutlar yeni bir yüzyıla devrederken "ikibinli yıllar" sözüne büyümlü bir anahtar işlevi yüklemektedir. Doğrusu bu anahtarın araladığı kapıdan yeni bir topluma yöneliş çaba ve heyecanlarının gözlenmekte oluşu her iki kavramın birbirini çağrıştırmacı gücünü de pekiştirmektedir.

"İkibinli yıllar" sözü yeni bir yüzyılın olduğu kadar yeni bir yaşam tarzının, yeni değerlerin; farklı yapısıyla yeni bir toplum modelinin öne çıktığı bir dönemi çağrıştırmaktadır. Bu yeni yüzyılda insanlar 'yeterlilikleri' ve toplumsal 'hazırbulunuşluk düzeyleri'nin elverişliliği oranında "bilgi toplumu"nda yaşayacaklardır. Bu çerçevede öyle görünüyor ki ikibinli yıllar burada sözü edilen 'elverişlilik', 'yeterlilik' ve 'hazırbulunuşluk' düzeyleri itibariyle bunları gerçekleştirenlerin, açıkçası öngörülen standartlar açısından onu hakedenlerin yüzyılı olacaktır.

Bilgi Toplununun Batılı Serüveni

Geleneksel toplumlarda (antik ve feodal) insanların manevra yeteneklerini toplumun anonim dokusu belirlemekte, birey bu anonim doku adına kişilerin (karizma sahipleri) buyruk, dayatma ve yaptırımlarına teslim olmaktadır. Modern toplumlarda ise kişiye getirilen sınırlılıkların sahibi kurumlar ve kurallardır. Davranışlar karşısında ortaya çıkan bu çağdaş kurumlar giderek bireyin 'yetenek' ve 'yaratıcılığına' yönelik sonuçlara sahip olmaktadır. *Bilgi toplumu, bireyin daralan bu kulvarının genişletilmesi çabalarına bağlı olarak Batı tecrübesinde gelişen bir toplumsal aşamadır.* Bu aşamanın önceki basamakları *sanayi toplumu, feodal toplum, ve daha gerilerde ise antik toplum ile ilkel topluluklardır.*

Görüldüğü üzere serüvenin Batılı boyutunda dönemler ve her bir döneme tekabül eden toplum modelleri bulunmaktadır. Bunun anlamı şudur: Tarihsel süreçte ulusların içinde olduğu toplumsal platform sürekli değişmekte, değişen insanla birlikte toplum da değişmektedir. Bütün çaba birey üzerindeki toplum baskısının biraz daha hafiflemesi, 'bireyselleşen insan'ın biraz daha özgürleşmesidir. Ne antik toplum, ne feodal toplum, ne de sanayi toplumu insana Batı'nın son yıllarda idealize ettiği bu 'özgürlüğü' sağlayamamıştır.

Bu aşamada şöyle bir soru ortaya atılabilir: Bilgi toplumu madem ki Batı'nın gelişim serüveni içinde ortaya çıkmaktadır, o halde Batı dışı toplumların "Bilgi Toplumu" olmak gibi bir hedefi benimsemeleri ne denli gerçekçi olabilir? Batı'nın geçirdiği aşamaları gerçekleştir-meyen toplumların da "bilgi toplumuna" yönelmeleri bir çelişki olmayacak mıdır? Bu soruları artırarak bilgi toplumunun telaffuz edilmesi, Batı dışı toplumlarda gündeme gelmesine ilişkin eleştiriler yapmak pekala mümkün olabilir.

Tüm eleştirel yaklaşımların temelinde Batılı serüvenin bütün bir insanlık serüveni olamayacağı düşüncesi yatmaktadır ki doğru olan da budur. Ama burada gözden uzak tutulmaması gereken bir nokta bulunmaktadır. Tarihin değişik dönemlerinde bazı kültürler kendi toplumsal dinamikleriyle farklı kültür ve toplumlara karşı üstün olmayı başarmışlardır. Böyle bir başarı güçlü olanın, kültür üreten toplumların kültür üretmeyen toplumları her alanda etkilemelerini de beraberinde getirmiştir. Toplumlara bu dinamik etkisi ait olduğu dönemlerde kültür ve uygarlığın yön ve hedefini belirleyen en etkili güçtür. Batı, bu dinamik toplumların ortak adı ve simgesi olarak yeryüzünde ortaya çıkmış yirmi uygarlığın sonuncusudur¹. Diğer uygarlık ilişkilerinde olduğu gibi herşey "Batı'ya göre" ya da "Batı'ya rağmen" olmaktadır. O nedenle Batı'nın kendi toplumsal ve ekonomik şartlarına bağlı olarak gündeme getirdiği "Bilgi Toplumu", Batı dışı toplumların ilgisiz kalamayacağı bir toplumsal gelişmedir.

Bilgi Toplumu Nedir?

Bilgi toplumu (société d'information = information society) ileri teknoloji üretiminin sanayi toplumunun sınırlarını zorlaması ile ortaya çıkmıştır. Bilim ve teknolojiye ileri düzeye ulaşan gelişmeler *bilgi*

1 Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, Çev: U. Uyan, İstanbul, 1980, s. 28. Ayrıca Bkz: Doğan, 1993, s. 124.

sektörü denilebilen yeni bir sektörün doğuşunu hazırlamıştır. Bu gelişmeler, aynı zamanda geleneksel sanayide önemli değişmelere neden olmuştur. Dolayısıyla sanayileşmenin karakterize ettiği toplumsal yapı çözülmeye, yapının temel üniteleri sanayi işçilerinden başlayarak yerini bilgi işçilerinin dolduracağı yeni bir örgütlenme biçimine bırakmağa başlamıştır. Bundan böyle, “muhtemelen sanayide çalışan nüfus önemli oranda azalacak, fakat sanayi üretimi toplumun ihtiyaçlarını karşılamağa devam edecektir. Sanayi işçisi yerine bilgi işçisi diyebileceğimiz farklı bir insan tipi önem kazanacaktır. Bilgi işçisi üst seviyede eğitim görmüş bağımsız çalışmaya yatkın bir yapıda olacaktır.”² Çünkü çalışma hayatı tek kişinin ayrıntılı ve derin bilgisine ihtiyaç duymaktadır. Çalışma hayatının ihtiyaç duyduğu bu insan çok boyutlu insandır. Bundan böyle kişi, “artık üretim hattının sınırlı bir bölümünden sorumlu mekanik bir parça olmayacak, bir işi başından sonuna kadar hem düşünüp, hem uygulayan, hem yönetip sonuca ulaştıran bir kişi olacaktır.”³

Bilgi toplumunda nesnenin üretimi yerine bilginin üretimi önplana çıkmaktadır. Nesnenin değerinden çok bilgi ve becerinin değeri yüksektir. Dolayısıyla bu yeni kabul ve yaklaşımlar yeni bir yaşam tarzını öne çıkarmaktadır. Bu yaşam tarzında, “bir ürünün en iyi nasıl kullanılabileceğinin bilgisi, giderek o nesnenin üretiminin önemini de geride bırakmaktadır.”⁴ Sözkonusu tarzın odağında yer alan birey geleneksel toplumların ‘yetenek’ ve ‘yaratıcılığı’ üzerindeki tek boyutlu etkiyi kaldırarak kendi manevra serbestisini bu yeteneklerinin kullanılmasını doğrultusunda tasarruf edecektir. Bu itibarla *bilgi toplumu bireye feodal toplumun ve sanayii toplumunun sınırlılıklarını aşarak tüm aktivitesini kullanabileceği bir toplumsal platform vâdetmektedir.* Herkese bilgi, beceri ve yetenekleri oranında yaşayacağı bir yaşam alanı vâdetmesi bilgi toplumunun en orijinal boyutu olmaktadır. O nedenle, bireyde kendini yetiştirme, bireysel yeteneklerini had safhaya çıkarma esas olacaktır. Yeteneklerinin farkında olmayan, kendini geliştirmeyen insanın bilgi toplumunun en alt statü gruplarını oluşturacağı söylenebilir.

İçinde yaşadıkları topluma katılma yetenekleri olmayan bu insanların sırf bu özelliklerine bağlı olarak topluma gerekli uyumu gös-

2 Ömer Kaymakçalan, “Bilim ve Teknolojideki Amaç, Strateji ve Politikalar”, *Milliyet*, “Düşünenlerin Düşüncesi”, 16.10.1993, s. 1.

3 İlhan Dülger, *Avrupa Topluluğunda Sosyal Politika Geçiş Dönemi Özellikleri ve 21. yy’de Hedef Alınan Toplum*, Ankara, DPT., 1987, s. 65.

4 *Bilim ve Teknoloji Politikası*, Ankara 1987, s. 1.

termeyen geniş bir kitle olması da beklenmektedir. Şu halde bireyin, gelişen toplumsal koşullara uygun olarak bilgi ve beceriyle donanmış olması herşeyden önce kendi yararına olacaktır. Görünen o ki, “bu çağa uygun, bilgi, eğitim ve becerilere sahip olmayan bireyler, yalnızca bu yeteneklerinin eksikliği dolayısıyla refahtan pay almamakla kalmayacak (...)”⁵ aynı zamanda ait oldukları toplum hayatına tam katılma şansına da sahip olmayacaklardır. Bundan böyle değerli olan, revaçta olan bilgi ve beceridir.

İnsanlarda kişisel bilgi ve becerinin önplana çıkarılması gerçekte “vasıf dokusu”nun önemini vurgulamaktadır. “Toplumumuzun problemlerini çözebilecek vasıflarla cihazlandırılması ve ekonomik ve sosyal bakımdan gelişebilmesi, insan dokumuzun mükemmelliğine bağlıdır.”⁶ *Vasıf dokusu gelişmiş insandır ki dünyanın bir ucundaki insanlarla yarışıp ve rekabet edebilecektir.* Bilgi toplumunun temel belirleyicilerinden olan medya (iletişim ağı) bu yarışma ve rekabeti empoze etmektedir. Dolayısıyla bu yeni etkileşim dünyasından soyutlanmak mümkün değildir. Etkileşim giderek dünyanın globallaşması (küreselleşmesi) gerçeğini rasyonalize etmektedir. Çünkü, elektronik alt yapı ve dijital teknoloji sayesinde gerçekleştirilen bilgi işlem merkezleri bilgi ve iletişimin başdöndürücü akışkanlığına ivme kazandırmaktadır. Geçmişte, “sanayi toplumu için yollar ve limanlar ne işlev gördüyse bu şebekeler de ileri teknoloji (bilgi toplumu) için aynı işlevi”⁷ görmektedir. Aynı şekilde yollar ve limanlar mal üretimi ve tüketimi ile ekonomik hareketlilik üzerine hangi işleve sahipse bilgi işlem merkezleri ile iletişim ağı da “bilgi” konusunda aynı işleve sahiptir. Yani, *ileri teknoloji (hi-tech) nin bu aşamasında, bilginin satılması önem kazanmaktadır.* Buna bağlı olarak ta kısa bir süre sonra “kapitalist ülkeler sanayi malları üretimini ikinci derecede kalkınmış ülkelere devrederek; teknoloji, sermaye, mallar ve patent haklarından pay almak yoluyla kazanç sağlama yoluna gideceklerdir. Nüfuslarını ferdi teşebbüslere, yaratıcı faaliyetlere, araştırmaya teşvik edecekler ve çalışma sürelerini kısaltarak toplumun refahtan faydalanma imkanlarını artıracaklardır.”⁸ Gelişen bu yeni hayat tarzı *toplum açısından*, “kapsayıcı, dünya ile ilişkileri kurulmuş, dünyada katkısı bulunsun

5 ABD Eğitim Bakanlığı'nın çalışma dokümanından alınan bu yaklaşım için *Bkz: B. T. P., 1987, s. 1.*

6 *Aynı, s. 2.*

7 “Ulus Devlete Veda”, Alvin Toffler'dan, *Sabah*, 16.11.1993.

8 Dülger, *a.g.e.*, 1987, s. 64.

isteyen, kendi gücünü sürekli gözden geçiren, devre uyumlu olarak ilerleyen bir hayat tarzı”⁹ dr. *Birey açısından* ise, bilgi ile yaşamayı öğrenme, demokrasi değerleriyle bütünleşme; tahlil, sentez, araştırmacılık, girişimcilik, nesnellik, yaratıcı düşünce, sorun çözme, karar verme, etkili konuşma, rapor hazırlama ve sunma, bilgi ve beceri gibi vasıfları gerektirmektedir. Bu vasıflarla mücahhez olan bireylerin yeni hayat tarzının benimsenmesi ve sürdürülmesinde güçlük çekmeyecekleri açıktır. O halde bütün sorun burada sözü edilen vasıfların bireye kazandırılması çabasıdır.

Peki, bu vasıflar nasıl kazandırılacaktır? İşte en can alıcı soru budur. Gerçek ileri teknolojiye sahip Batılı toplumların ‘gelişen insanı’, bu sorunun cevabı olarak bilgi toplumuna yönelme arzusunun odak noktasıdır. Sorun, Batı dışı toplumların bir hedef itihaz etmeleri halinde bilgi toplumunda yaşayacak insanlarda belirtilen vasıfları nasıl gerçekleştirecekleridir. Çünkü, sanayi ötesi arayışlara doğru yol alan Batı’nın bu yeni kulvarı, biri diğerini takip eden yaygın iletişim alışkanlıklarının etkisiyle gerçekleşmiştir. Belirtmek gerekirse tarihsel süreç içinde batılı önce iyi bir ansiklopedi okurudur. Sonra düzenli bir gazete okuyucusu, daha sonra da iyi bir radyo dinleyicisidir. Televizyonla birlikte görsel iletişim bu birikimin üzerine gelmiştir. Bir taraftan sanayileşen bir ülkenin genel refahından pay alma, öbür taraftan ise kültürel alışkanlıklarını buna uygun bir düzeyde sürdürmenin getirdiği “birikim”, “hazırbulunmuşluk düzeyi”dir ki ileriye dönük sosyo-kültürel ve ekonomik arayışlara haklılık kazandırmaktadır.

Bilgi Toplumu ve Türkiye Gerçeği (Genel):

Öngörülen bu ölçütler açısından Türk toplumunun durumu nedir? Türkiye gerek bilgi ve gerekse yetişmiş insangücü açısından bilgi toplumuna hazır mıdır? İletişim alışkanlıkları açısından belirtilen birikimin yeterli olduğu söylenemez. Çünkü *Türkiye’de ansiklopedi girmeyen, gazete girmeyen kitap girmeyen ve hatta radyo girmeyen eve televizyon girmiştir. Görsel iletişim her türlü etkiye sahip gücü ile ülkeyi bu açıdan hazırlıksız yakalamıştır.* Ancak olayın sadece bu boyutu Türk toplumunu bilgi toplumu olma hedefi konusunda tümüyle değerlendirecek malzeme açısından sınırlamaktadır. Bu soruların en gerçekçi cevabı ülkelerin “*Araştırma ve Geliştirme (A + G)*” faaliyetlerine ayırdıkları payın irdelenmesiyle ortaya konabilir. Çünkü ülkelerin kalkınmışlığı

9 Dülger, a.g.e, 1987, s. 67.

gayr-i safi milli hasıladan A + G faaliyetlerine ayrılan payın oranına göre ifade edilmektedir.

B.M-Unesco verilerine göre A + G faaliyetlerine ulusal gelirden ayırdıkları pay sıralamasında Türkiye 4. (son) grup içinde yer almaktadır. Bütçelerinin ancak % 1'ini A + G faaliyetlerine ayıran bu son grup ülkeler içinde *Türkiye*, "*Finlandiya* (0.97), *İrlanda* (0.88), *Kıbrıs Rum Kesimi* (0. 8), *İspanya* (0. 4), *Malta* (0.29), *Portekiz* (0.27) ve *Yunanistan* (0.20) ın ardından gelmektedir (0.15)."¹⁰

Araştırmacı insan gücü açısından OECD verileri de yukarıdaki sıralamayı değiştirmemektedir. Buna göre OECD ülkelerinde "araştırmacı" olarak nitelenen personelin temel ve uygulamalı bilim dallarında 100 binin üzerinde olduğu ülkeler *ABD*, *Japonya*, *Almanya*, *Fransa* ve *İngiltere*'dir. Bu ülkeler arasında sözgelimi *Japonya*'nın araştırmacı sayısı 582 bindir. Türkiye'nin bu ölçekteki yeri ise yine son grup ülkeler arasında *Finlandiya*, *Norveç*, *Danimarka* ve *Avusturya*'dan sonra gelmektedir.¹¹ Türkiye'de araştırmacı sayısı 12 bindir.

Bu rakamların ortaya koyduğu nihai tablo ise şudur:¹² Türkiye'de 10 bin çalışan nüfusa 7 araştırmacı düşmektedir. Bu sayının en az 15'e çıkarılması gerekmektedir. (*Fransada* bu sayı 40'tır). Araştırma ve geliştirme için yapılan harcamaların gayr-safi milli gelire oranı % 0.33 tür (*İsveç*'te bu oran % 2.8'dir). Aynı şekilde milli gelirden genel anlamda bilime ayrılan pay % 0.5 tir. Sanayileşmiş ülkelerde bu oran % 3 tür. Bütün bunlardan sonra Türkiye dünya bilim sıralamasında 40. sırada yer almaktadır. Ülkenin bu noktada hedefi 30 olmalıdır. (*Danimarka* 20. sıradadır).

Görünen o ki, toplumların hem farklılaşmalarında hem de dönemlerine göre daha da ileri gitmelerinde en temel ölçüt bilim ve bilimsel araştırmalardır. Özellikle bilgi toplumuna giden yolda bilimsel araştırma ve çabaların çok ciddi planlama ve uygulamaları gerektirdiği bilinmektedir. Belirtilen oranlar ileri ülkelerin bu konudaki duyarlılıklarının hangi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Bütün bu rakamlara rağmen *Türkiye için ümit verici olan bilimsel araştırma ve yüksek teknolojinin ne denli gerekli olduğunun devlet politikası haline getirilmesidir*. Cumhuriyetin yaşam tarzına bilimi kılavuz yapan bir ülke

10 *Türkiye'nin Araştırma ve Geliştirme (A + G) Durumuna Genel Bakış*, Ankara: 1983, s. 4.

11 *Altıncı Plan Öncesinde Gelişmeler*. 1984-1988, s. 382.

12 Fevzi Yılmaz, "Bilim ve Teknoloji", *Milliyet*, "Düşünenlerin Düşüncesi", 13.2.1993.

olarak* bütün bunlar geç atılmış adımlar da olsa kayda değer gelişmeler olarak kabul edilmelidir.

Bu çerçevede Türkiye’de ilk ciddi çalışma Devlet Bakanlığının 1983 yılından 2003 yılına kadar Türk biliminin politikasını tespit eden çalışmasıdır. Bu çalışmada Türkiye’nin bilim ve araştırma politikası “bilim ve araştırma faaliyetlerinin ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal durum ve ihtiyaçlarıyla tutarlı bir şekilde geliştirilmesini sağlayıcı, genel tedbirler, faaliyetler ve teşkilatlanma ile ilgili”¹³ ilke ve düzenlemeleri içermektedir. *Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu* bir anlamda bu çalışmanın bir sonucu olarak 18 Kasım 1989 da kurulmuştur. Yüksek Kurul’un ilk icraatı ise 14-16 Mayıs 1990 tarihleri arasında “I. Bilim ve Teknoloji Şûrası”nin gerçekleştirmek olmuştur. Türk bilim politikası süreci’nin en somut aşaması 497 sayılı kanun hükmünde kararname ile kurulan *Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)*’dir. Devlet ve hükümetler düzeyindeki bu icraatın bir de toplumsal sonuçlarından sözedilebilir.

TÜBA’nın bilimi özendirecek önlem ve uygulamaları başlatan bir kurum işleviyle yola çıkması beklenen toplumsal sonuçları da belirlemektedir. Kuruluşun görevleri arasında zikredilen “toplumda bilimsel yaklaşım ve düşüncenin yayılması (...)”¹⁴ ile “bilimin öneminin ülke kamuoyunca takdir ve kabulünün sağlanması” düşüncesi bu uygulama ile ne tür toplumsal sonuçlar amaçlandığını göstermektedir. Ama herhalde devletten topluma yönelen bu duyarlılık bilgi toplumuna giden yolda bilgi ve bilimin kitlelere sevdirmesi ve özendirilmesi çabasından kaynaklanmaktadır. Türkiye, insanına yönelik bu ihtiyacı derinden kavramış, bunu da devlet politikası haline getirmiştir. Sevin-dirici, ümit verici olan da budur.

İkibinli yıllar –ister sanayileşmeye isterse bilgi toplumuna dönük bir Türkiye olsun– yeni bir toplum getirmektedir. Yeni toplumun gereklerine uygun olarak yetişme çağındaki gençlerin eğitim ve meslek kazanmalarına ilişkin anlayışlar da değişmektedir. Bilginin gerçek sermaye ve zenginlik yaratan başlıca kaynak haline gelmekte olduğu bir ekonomik ve toplumsal anlayış eğitim işlevi ve sorumluluğu açısından örgün eğitime yeni yükümlülükler getirmektedir. Çünkü, bilgi toplumu, öğrenmenin sürekli olduğu ve insanların ikinci meslekler

* Burada Atatürk’ün “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir” sözü hatırlanmalıdır.

13 *Türk Bilim Politikası 1983-2003*, Ankara: Ekim 1993, s. 4.

14 “Türkiye Bilimler Akademisi Nihayet Kuruldu” *Sabah*, “Entellektüel Bakış”, 25.10.1993, s. 23.

edindiği bir toplum"¹⁵ olduğu için böyle bir toplumda, klasik okul eğitimini ve okulda öğretilen mesleği alıp, bir ömür boyu onunla yaşamak mümkün değildir. Bilginin yaklaşık dört yılda bir katlanmasının beklenmesi dolayısıyla bugün doğmuş olan çocukların çalışma hayatları süresince yaklaşık beş kere meslek (ortalama 7.5 yılda bir) ve 15-30 kere işyeri veya iş değiştirecekleri kabul edilmektedir."¹⁶ Gerçekte böyle bir gelişme aktüalitesini yitiren yüzlerce meslek bir o kadar da yeni meslek anlamına gelmektedir. Bu durumda kendini yenilemeyen bir çok kişinin işsizliğinden sözedilebileceği gibi, yeni toplumun istediği standartlara sahip olmayan kişilerin de meslek ve iş edinmelerinin oldukça güç olacağını düşünmek te bir kehanet olmayacaktır.

O halde ikibinli yılların önünde bireylere ve özellikle yetişmekte olan kuşaklara bütün bu gelişmeler karşısında bir özelleştire gereği ortaya çıkmaktadır. Bu özelleştire toplum açısından, bilgi toplumuna yaraşır bir toplumsallaşma ortamının yaratılması, birey açısından ise bu hedefe yönelik olmak üzere bilgi ve beceri sahibi olmasının yöntemini bulmak gereği ortaya çıkmaktadır. Bireyde öngörülen davranış değişikliğini gerçekleştirecek olan yegane eylem bilgiyle yaşama alışkanlığıdır. Bilginin, yaşamın merkezi haline getirilmesi birey ve toplum ikileminin ortak paydası olması demektir. Çünkü bilgi, "birşeyi ya da bir kimseyi değiştiren enformasyon demektir—bunu, ya eylem için bir neden oluşturarak yapar, ya da bireyi (veya toplumu) farklı ve daha etkili bir eylem gerçekleştirebilecek duruma getirerek."¹⁷ Bu bakımdan yöntemin ilk ve önemli adımı olarak yapılması gereken 'bilgi'nin yaşamın tüm alanına yayılması, bireysel ve toplumsal talebin önemli bir nesnesi haline getirilmesidir. Bu şekliyle bilgi, mesleği bilgi olanların tekeline çıkıp tüm toplum bireylerinin yaşamına dinamizm kazandıracak toplumsal işleviyle yaygınlaşacaktır. Bilgiyle yaşamayı öğrenmek ise bu yaygın ve ısrarlı çabalarla gerçekleşebilir. Sorunlarının çözümünü araştırmada arayan bireyler toplumu (bilgi toplumu) haline gelebilmek, bilgiyle yaşamayı toplumsal bir tarz haline dönüştürmektir.

Türkiye, bilgi toplumu öncesi göstergeleri açısından böyle bir hedefi rasyonalize edecek rakamlara sahip değildir. Bilim politikasında öngörülen hedeflere 2003 yılında erişilmiş olsa bile Türkiye bilim ve teknoloji alanında OECD ülkelerinin 1990'lı yıllarda erişmiş olduğu düzeyin gerisinde olacaktır. Öte yandan teknoloji ve iletişim kültürü açısından

15 Peter F. Drucker, *Yeni Gerçekler*, Ankara 1992, s. 238.

16 Dülger, *a.g.e.*, 1987, s. 65.

17 Drucker, *a.g.e.*, 1992, s. 256.

da mevcut noktanın bilgi toplumuna sıçrama yapacak koşulları yeterince oluşturmadığı gözlenmektedir. Ancak Türkiye’de bu karamsar tabloyu tersine döndürecek ümit verici gelişmeler bulunmaktadır. Bir kere çağa yapılan yeterli tanıklığın başkalarının tecrübelerinden sonuçlar çıkarılmasında işlevsel olduğunu kabul etmek gerekir. Bu itibarla ülkede, başta siyasiler olmak üzere bir çok kesimin devlet politikası haline getirdiği bilgi toplumu olma hedefinin çağa tanık olmaktan kaynaklanan entelektüel bir duyarlılık olarak değerlendirilmelidir. Önemli olan bu hedefe daha önceki yıllardan yola çıkan uluslarla aradaki mesafenin kapatılması çabasıdır. Plan hedefleri ve yetmişmiş insangücü açısından Türkiye bu açığı kapatacak ruh ve dinamizme sahiptir. Üstelik Türkiye bu potansiyelini harekete geçirebilecek ve ülkesinin, ekonomik, kültürel, siyasal ve teknolojik gelişimine çok önemli katkılar sağlayacak olan *TÜRKSAT* gibi dünya çapında bir projeyi hayata geçirmek üzeredir*. Şu halde Türkiye için öngörülen bilgi toplumu olma hedefinin toplum ve insan gerçekleriyle bağdaşabilmesi, topluma yayılan sorumluluk hiyerarşisinin üzerine düşeni gereği gibi yerine getirmesine bağlıdır. Burada toplumsal yapının temel kurumları sorumlulukta öncelik hakkına sahiptirler. Aile, eğitim, iletişim sistemi, bürokrasi (devlet) sözkonusu hedef doğrultusunda toplumda bireyden başlayan talebin yaratılmasında en etkili sorumlu kurumlardır.

Bilgi Toplumu ve Aile: Bilgi toplumu modeliyle ortaya çıkan bu yeni gelişme ailenin günümüzdeki yapısını da biçimlendirmek durumundadır. Bilgi toplumunun temel karakteristiğine paralel olarak ailenin toplumsallaştırıcı işlevi nitelik değiştirmektedir. Bu çerçevede bilginin ekonomik bir değer olarak ortaya çıktığı bir dönemde aile içinde bilime ve bilgiye yönelik bir motivasyonun, yöneltme ve özendirilmenin başlatılması ve yoğunlaşması gerekmektedir. Ancak aile bu konuda yalnız bırakılmamalı, kitle iletişim araçlarının bu doğrultudaki mesaj ve programlarıyla desteklenmelidir.

Hayat serüveninin her aşamasında bilimle ve bilgi ile hiçbir şekilde ilişkisi olmadığı gibi tartışılır bir özgeçmişten sonra çok kolay şöhret olan insanların birer model olarak görsel iletişim simgeleri halinde aile ortamında boy göstermeleri bilimin ve bilginin aile içi özendirme çabalarını boşa çıkaracaktır. *Bilimin çileli bir iş ve süreç olduğunu his-*

* Türkiye’nin ekonomik, kültürel, siyasal gelişimine yeni bir ivme kazandıracığı tüm dünyaca kabul edilen bu projede ilk uydur Temmuz 1995’de *Fransız Guyana*’sından fırlatılarak yörüngesine oturtulmuştur. Uydur, Basra körfezinden Orta Asya’ya İngiltere’den Balkanlara kadar olan 25 ülkeye görüntü ve ses taşıyacaktır.

setirecek iletişim örnekleri sürekli daha kolay, çabasız ve emeksiz kazanmayı empoze ettikçe elbette bilgi adına yakılan ateş daha kaynağında sönmeye mahkum olacaktır.

Anne-babalarından mutlaka farklı bir gelecekte yaşamaları gerçeği çocukların toplumsallaşmasında ailenin önemle dikkate alınması gereken eğitsel bir ilkedir. O nedenle çocuklar aileleri tarafından şimdide (günümüzde) değil de gelecekte yaşayacakları bir toplumun üyesi olarak düşünülmelidir. Modern eğitimin bu gereğini Batılılaşmanın eğitim kanadında yer alan bir Tanzimat aydını yaklaşık 150 yıl öncesinden büyük bir öngörü ile şöyle dile getirmektedir: “Çocuklar pederleri zamanının gayri bir zamanda yaşayacakları için anne-babaların onları kendi şartlarına göre değil de yaşayacakları çağın gereklerine göre yetiştirmelidirler.”¹⁸ Gelecekteki bu toplum modeli, bilgi toplumdur. Çocuklarımız yakın gelecekte muhtemelen böyle bir toplumda yaşayacaklardır. O halde aileler olarak onların geçiş toplumunun sarşıntılarında etkilenmelerini istemiyorsak bilgi toplumuna yaraşır bir toplumsallaşmaya tabi tutmalıyız. Bu nasıl olacak? Öncelikle aile içi özendirme motiflerin ve modellerin süratle yer değiştirmesiyle işe başlamak gerekecektir. Bu itibarla arabesk kültürle çocukların kafasında yer eden kısa yoldan ve çalışmadan kazanmayla özdeş olabilen ve sonuçta bütün bir toplumu köşe dönücülüğe zorlayan bütün model ve örnekler, yerini bilginin getirdiği aydınlığa bırakmalıdır. Evlerimizde yoğunlaştırılacak olan bilim sevgisi, bilimin vereceği mutluluk çocuklarımıza bizden intikal edecek olan en kıymetli miras olacaktır.

Bilgi Toplumu ve Eğitim: Bilgi toplumuyla bireyin ve bireysel yeteneklerin esas olduğu bir toplumsal yapı dönüşümü gerçekleştirilmektedir. Dönüşümün başarılı olması bireyde öngörülen davranış değişikliğinin sonuç vermesine bağlıdır. Burada bütün amaç her bir sorunun çözümünü araştırmada arayan bireyin ortaya çıkarılmasıdır. Bu da araştırmaya dönük, araştırma eğilimli bireyler toplumu demektir. Şu halde bilgi toplumu olma sürecinin merkezi sorunu araştırmacı ruh ve kimliğin kazandırılmasıdır. Böyle bir sorunun birey ve toplum planında hayata geçirilmesi birinci derecede araştırma eyleminin geleneksel kurumlarının sorumluluğundadır. Bunların başında eğitim sistemi ve üniversiteler gelmektedir.

Eğitim sisteminin Türk bilim politikasının planlı dönemine kadar araştırma eğilimli bir toplumun meydana getirilmesinde gerek nitelik

¹⁸ Münif, “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan”, *Mecnuu-i Fünûn*, 1869, C. 1, s. 180.

ve gerekse nicelik olarak istenen tempoyu tutturduğu söylenemez. Bu durum, biraz da üniversitelerdeki okullaşma oranlarının ülke ihtiyaçlarına rağmen öngörülenin çok gerilerde kalmasıyla ilgilidir. Sonuçta, okullaşma oranlarındaki bu eksiklik toplumsal düzeyin araştırmacı kimlik boyutunda yeterli göstergelerin oluşmamasının nedeni olmuştur. Ancak 1980'li yıllarda başlayarak 1990'lı yıllarda devam eden okullaşma giderek bu konudaki dengesizliği ortadan kaldıracak bir ivme kazanmıştır. Bu ümit verici gelişmenin nicel (sayı) problemiyle birlikte nitel (kalite) problemini de gözardı etmemesi beklenir.

Üniversiteler bir yandan daha çok sayıda öğrenciyi programlarına alırken diğer taraftan bu öğrencilerin vasıf dokusunu artırıcı, yaratıcılığı ve bireyselliği tahrik edici (ortaya çıkarıcı) eğitim ve öğretim süreçlerini devreye sokmalıdır. Bu durumda sadece mezun etmek gibi bir hedefle sınırlı kalmak, çağdaş üniversitenin tüm işlevi olmaz.

Üniversiteler, Türk bilim politikasının "milletimizin fertlerinin vasıf dokularının yükseltilmesi, teknolojik değişikliklerle içiçe yaşamasını benimsemiş, değişikliğe direnmeyip onun gereklerini severek yerine getiren, yaratıcı zekası sonuna kadar kullanıma açık, öğrenmekten hoşlanan bir yapıya kavuşturulması"¹⁹ hedefine uygun önlemler almak ve uygulamakla birinci derecede sorumlu kuruluşlardır. Bu çerçevede araştırmacı ruh ve kimliğe sahip bireylerin yetiştirilmesinde üniversitelere düşen görevler şunlardır:

1- Üniversiteler, gelişen toplumda bireylerin toplumsallaşırken bireyselleşmelerini sağlayacak yöntem ve teknikler üzerinde durmalıdır.

2- Üniversiteler, topluma ve hayata dönük işlevsel programların üretimi ile yetişmiş insangücünün önce kendi kaynağında (yetiştirdiği kurum olan üniversitede) rasyonel istihdamı ve değerlendirilmesi konusunda ciddi bir özelleştirmeye gitmelidir. Bu anlamda üniversite, yetişmiş insanı harcayan değil, bilakis değer veren ve kendisinden gerektiği gibi yararlanan bir kurum olmalıdır.

3- Üniversiteler araştırmayı bir yaşam tarzına dönüştürecek önlemlere yönelmelidir. Bu açıdan üniversitelerin Türk eğitim bürokrasisine ciddi ve bilimsel talepler götürmesi beklenir. Herhalde bu taleplerin en başında üniversiteye ortaöğretimden gelen öğrencilerin başta kitap okuma alışkanlığı olmak üzere araştırma alışkanlığının belirli düzeylerde gerçekleştirilmiş olması gerçeğidir. Bilimsel düşünce

¹⁹ *Bilim ve Teknoloji Politikası*, 1987, s. 6.

ve araştırma alışkanlığının küçük yaşlarda başlayarak kazandırılması gerektiği varsayımından hareketle eğitim örgütünün en alt kademesine böyle bir işlev yüklemek, işin ciddiyetini kavramanın en önemli göstergesidir. Ne var ki, özellikle ilkokulda yetişmekte olan kuşakları araştırmaya yöneltecek en önemli etken “ev ödevleri” iken, dönemin bürokratik tasarrufunun geçmişte ve günümüzde zaman zaman bunu yasaklaması gerçekte araştırmacı kimliğin erken dönemine indirilen en önemli darbe olmaktadır.

4- Üniversiteler bireyin rekabet gücünü artıracak bireysel donanımı sağlayacak önlemleri geliştirmelidir. Bu, mevcut yöntemde yeni boyutlar arayışını gerekli kılmaktadır. Bireyin daha çabuk, daha kalıcı, daha işlevsel olarak öğrenmesinin sağlanması üniversite ve eğitim sisteminin önde gelen işlevleri arasındadır. Gerçekte bu durum hem eğitim sisteminin hem de toplumun eğitilmiş insanın nasıl bir kişi oluşu üzerinde düşünmek zorunda olduğu bir konudur. Kısaca, “bilgi toplumunda eğitilmiş insan nedir?”²⁰ sorusuna cevap arayışı sistemin hayati sorudur.

Bilgi Toplumunda Eğitilmiş İnsan ve Özellikleri:

Eğitilmiş insanla bilgi toplumuna yaraşır bir insan kastedilmektedir. Böyle bir insanı belirli bir tanıma sığdırmak kuşkusuz bazı çok önemli ayrıntıların dikkate alınmasını güçleştirir. Buna rağmen bir tanım denemesinin yararı olabilir. Kaldı ki bilgi toplumu için eğitilmiş insanın bir takım görünür özelliklere sahip olduğundan elbetteki sözedilebilir. Böyle bir insanın bilgi ekseninde gelişen bu özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür. Buna göre bilgi toplumuna yaraşır bir insan;

— Açık ve etkili bir şekilde düşünebilmeli, düşündüklerini yazabilmelidir.

— Kendisi, yakın çevresi, toplum ve evren hakkında bilgi edinme konusunda eleştirel bir anlayışa sahip olmalıdır.

— Kişinin yaşamındaki tecrübeleri daha geniş bir çerçevede değerlendirebilmelidir. Bilgi toplumunun insanı kendi kültür ve toplumunun dışındaki gelişmelerden habersiz olmak anlamında “taşralı”, “yerel” ve “içe dönük” olamaz.

— Ahlak ve maneviyatla ilgili konularda düşünmüş olması beklenir.

²⁰ Drucker, a.g.e., 1992, s. 252.

— Herhangi bir bilim konusunda derinliğine bilgiye ulaşmış olması gerekir. Burada kastedilen mesleki yeterlik ile konusunu iyi bilmek arasında kalan düzeydir.²¹

SONUÇ

Bilgi toplumu çıkışı hazırlayan sosyolojik şartların kendi mantığına uygun bir evrimin sonucudur. Bu evrim sanayileşme ve teknolojiye ilerleme gibi tek boyutlu gelişmelerle açıklanamaz. En az bunlar kadar bilgi ve iletişim geleneğini dikkate almak gerekir. Gerçekte bu sonuçlardır ki teknolojinin kısıcında yer alan çağdaş insanı olanca manevra yeteneğinin kullanımına fırsat ve imkan verecek alanlar bulma çabasına yöneltmiştir. Bu açıdan bakıldığında *kendi kültür kökleri üzerinde derin bir bilgi geleneğine sahip bir ulus olan Türkiye'nin sanayileşme sürecindeki mevcut göstergelerine rağmen bilgi toplumu olma hedefinde pek de ütöplast olmadığı ortaya çıkmaktadır.*

Bilgi toplumuna hazırlanan toplumlarda devlete, topluma ve bireylere düşen geniş bir sorumluluk zinciri sözkonusudur. Burada devletin Türk bilim politikasının plan hedeflerinin hayata geçirilmesinde ısrarlı bir yürütücü olması beklenir. Kuşkusuz devletin bu işlevinin nihai amacı, çağdaş dünyanın rekabete dayalı bir yaşama biçiminde, toplumların refahının sahip oldukları ve geliştirebildikleri bilgi ve teknolojiyle doğrudan ilişkili olduğu gerçeğinin toplumun tüm kesimleri ve tek tek bireyler tarafından tam anlaşılması ve benimsenmesinin sağlanmasıdır.

Bu çerçevede temel toplumsal kurumlar olarak *aile, eğitim* (üniversiteler ve eğitim bürokrasisi), *iletişim sistemi* (medya) ve diğer demokratik kurumların üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmeleri gerekir. Ancak, *bütün bunlardan önemlisi Bilgi toplumuna giden "uzun ince yol" a kimlerle çıkılacağı, kimlerle yolculuk yapılacağıdır.* İşte bu hayati konuda gerçek bir duyarlılığa sahip olan bir toplumun kısıncılıkları, didişmeleri, kısır çekişmeleri bir kenara bırakarak, insanın yaratıcı güç ve yeteneklerinin neşvünüma bulacağı bir sosyo-kültürel ortam oluşturması gerekir. Çünkü, insanı rekabet gücüne ulaştırarak küreselleşmesini sağlayacak manevra yeteneği ancak böyle bir toplumsal iklimde gelişebilir.

²¹ Rosovski, 1994, s. 106-109.

KAYNAKÇA

- Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler*, 1984-1988, Ankara: DPT., Yay. No: 2178.
- Avcı, Nabi:** "Enformasyon Toplumu Tartışmaları Üzerine", Ankara: *Milli Eğitim Dergisi*, Ekim 1989, Sayı: 90, s. 12-18.
- Bilim ve Teknoloji Politikası, Çalışma Dökümanı*, Ankara: Devlet Bakanlığı Yay., Ağustos 1987, 77 s.
- "Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Yasası", *Resmi Gazete*, 18 Kasım 1989, Sayı: 20346.
- "Birinci Bilim-Teknoloji Şurası Kararları", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sayı: 168, Dosya No: 3 (A).
- Doğan, İsmail:** *Sosyoloji*, Ankara: İmaj Yayıncılık, Ekim: 1993, 181 + 8 s.
- .: "Bilim Politikası ve Sosyal Bilimler", Ankara: *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Eylül: 1985, C. 10, S. 57, s. 38-42.
- .: "Bilgi Toplumu ve Ailenin Çocuk Üzerindeki Değişen İşlevi", Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, *Türkiye Aile Yılı* 1990, s. 56-62.
- .: "Osmanlıdaki Bilimsel Topluluklar Çevresinde Bizdeki Bilim Eğitimi Celeneği ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kuruluna Bazı Öneriler", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, I. Ulusal Eğitim Kongresine Sunulan Bildiri, 24-28 Eylül 1990 (Bildiriler Basıldı).
- Drucker, F. Peter:** *Yeni Gerçekler*, Ankara: İş Bankası Yay., 1992, 270 s.
- Dülger, İlhan:** *Avrupa Toplumunda Sosyal Politika, Geçiş Dönemi Özellikleri ve 21 yy'da Hedef Alınan Toplum*, Ankara: DPT 1987, 100 s.
- "En Önemli Sermaye Bilgidir", Toffler'dan Z. Livaneli, *Sabah*, 13 Aralık 1992, s. 12.
- Jaccard, Pierre:** *Sociologie de L'Education*, Paris-Payot 1962.
- Kaymakçalan, Ömer:** "Bilim ve Teknolojideki Amaç, Strateji ve Politikalar", *Milliyet*, "Düşünenlerin Düşüncesi", 16.10.1993.
- Kennedy, Paul:** *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Ankara: İş Bankası Yay., Çev.: Birtane Karanakçı, 1993, 4. baskı, 798 s.
- Münif:** "Ehemiyyet-i Terbiye-i Sıbyan", *Mecmua-i Fünun*, İstanbul: 1279, C. 1, s. 161-175.
- Özdemir, Hikmet:** "Bilim Politikası ve Enformasyon", Ulusal Enformasyon Sistemi I. Ulusal Simpozyumu, 20-21 Aralık 1983, TÜBİTAK, Bilim Politikası Ünitesi.
- Rosovski, Henry:** *Üniversite, Bir Dekan Anlatıyor*, Çev.: Süreyya Ersoy, TÜBİTAK Yay., Ankara 1994, 321 s.
- Toffler, Alvin:** *Futur Schok*, İstanbul: Altın Kitaplar 1975, 410 s.
- Toynbee, Arnold:** *Medeniyet Yargılanıyor*, Çev: U. Uyan, İstanbul: 1980, 245 s.
- Tugaç, Ahmed:** *Milli Bilim Araştırma Politikası*, DPT, 1977, 35 s.
- "TÜBA Bilimi Özendirecek", *Sabah*, "Entellektüel Bakış", 25.10.1993.
- "Ulusal Devlete Veda", Toffler'dan alıntı, *Sabah*, "Entellektüel Bakış", 16.11.1993.
- Weber, Maks:** *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul: 1986, 390 s.
- Yılmaz, Fevzi:** "Bilim ve Teknoloji", *Milliyet*, "Düşünenlerin Düşüncesi", 13.2.1993.